

Також членство припиняється у разі смерті члена сільськогосподарського підприємства. Зрозуміло, що ця підстава стосується лише припинення членства фізичних осіб через об'єктивну подію. Членство у даному випадку припиняється з дня смерті фізичної особи, який зазначається в свідоцтві про її смерть.

Останньою серед розглядуваних підстав є припинення членських прав відносин у разі реорганізації або ж ліквідації самого сільськогосподарського підприємства. Такі дії можуть вчинятися відносно підприємства за рішенням як його органів управління (загальних зборів сільськогосподарського кооперативу, КСП, голови фермерського господарства), так і третіх осіб (наприклад, суду). Стосовно реорганізації слід зауважити, що членство припиняється у разі її проведення шляхом злиття, приєднання, поділу та перетворення сільськогосподарського підприємства. Членство (у разі як ліквідації, так і реорганізації сільськогосподарського підприємства) припиняється з дня внесення до державного реєстру запису про припинення діяльності підприємства.

Завершуючи виклад, зазначимо, що висновками даного дослідження є такі. Нормами чинного законодавства недостатньо врегульовано підстави та порядок припинення членства у сільськогосподарських підприємствах, коли таке припинення відбувається в інших, ніж добровільний вихід, випадках. Підстави «примусового» припинення членства названо лише у Законі «Про сільськогосподарську кооперацію»; однак вони (із певними зауваженнями та винятками) можуть застосовуватися й до випадків припинення членства в інших сільськогосподарських підприємствах. Відносно порядку припинення членства в сільськогосподарських підприємствах норми законів містять лише відсылні норми, що він визначається у статуті конкретного сільськогосподарського підприємства, і таку ситуацію не можна визнати задовільною. Незастосування окремих підстав припинення членства та особливості порядку такого припинення у фермерських господарствах пов'язані з сімейно-трудоим характером участі осіб у діяльності такого господарства, відсутності в них «традиційної» системи органів управління.

Перспективами подальших наукових розвідок у напрямку обговорюваних проблем може бути формулювання відповідних пропозицій щодо змін до норм законодавства України відносно умов та порядку припинення членства у сільськогосподарських підприємствах у інших, ніж добровільний вихід, випадках, вивчення правової природи припинення членства як юридичного факту.

Надійшла до редколегії 29.11.04

ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

В. Борисов, директор Інституту вивчення проблем злочинності АПрН України,

О. Пащенко, асистент НЮА України

Щодо родового об'єкта злочинів проти безпеки виробництва

В сучасних умовах техногенного суспільства важливого значення набуває охорона безпеки виробництва. Відступи від нормативних приписів безпеки, що є на підприємствах, шахтах, будовах, в сільському господарстві, заподіюють або здатні заподіяти серйозну шкоду життю і здоров'ю працівників виробництва, сторонніх осіб, власності, довкіллю¹.

Відповідальність за злочини проти безпеки виробництва передбачена розділом X Особливої частини Кримінального кодексу України (ККУ) «Злочини проти безпеки виробництва». **Родовим об'єктом** злочинів є *суспільні відносини, що забезпечують безпеку виробництва*.

Безпека виробництва — це такий технічний стан, за якого нейтралізується можливість уражаючого впливу на людей, майно і довкілля небезпечних та шкідливих виробничих факторів. Виробництво — складна соціально-економічна і технічна відносно замкнута система, в основі функціонування якої лежить праця людини, спрямована на одержання суспільно корисного результату. Складовим елементом такої системи є технічні та правові норми.

Виробництво поділяється на матеріальне і нематеріальне. Галузями матеріального виробництва є: промисловість, сільське, лісове і водне господарство, транспорт вантажний, зв'язок (по обслуговуван-

¹ Слід відзначити, що у 2003 р. в Україні на виробництві загинуло 1 230 і травмовано 24 848 працівників (див.: Протокол № 1 засідання Національної ради з питань безпечної життєдіяльності населення від 30 червня 2004 р. // Безпека життєдіяльності. — 2004. — № 7. — С. 2).

ню підприємств виробничої сфери), будівництво, торгівля і громадське харчування, матеріально-технічне постачання і збут, заготівля, інші види виробничої діяльності, спрямовані на одержання матеріальних благ, їх обмін, розподіл і споживання. У галузях нематеріального виробництва створюються особливі нематеріальні блага (духовні цінності), а також надаються нематеріальні послуги. Це послуги з охорони здоров'я, освіти, наукове консультування та ін. Кримінально-правові норми розділу X Особливої частини КК поширюються на обидва види виробництва.

У ході виробничої діяльності або використання її результатів людина може бути піддана небезпечним чи шкідливим впливам виробничих факторів найрізноманітнішого характеру і ступеня: механічним, хімічним, тепловим, електричним, електромагнітним тощо. Небезпечного або шкідливого впливу можуть зазнати не лише безпосередні виконавці праці, а й інші учасники виробництва. За певних умов такого впливу можуть зазнати сторонні особи, майно даного виробництва або чуже, довкілля. Наявність на виробництві небезпечних і шкідливих факторів зумовлює потребу в установленні певного стану (умов виробничої діяльності), який необхідний для охорони життя, здоров'я, збереження майна, довкілля, інших благ. Таким станом на виробництві є його безпека.

Основним видом безпеки виробництва є безпека праці, яка поділяється на технічну та санітарну, а за рівнями — на безпеку звичайних та підвищено небезпечних робіт. Деякі виробництва (як технічне ціле), окремі речовини (що є предметами праці) мають виняткову небезпечність, що вимагає особливих організаційно-технічних умов їх функціонування (використання), включаючи правове забезпечення. Така небезпека загрожує не тільки робітникам, які безпосередньо зайняті у виробничому процесі, а й іншим співробітникам відповідних підприємств, стороннім особам, що знаходяться як на території таких підприємств, так і за її межами. Такими, зокрема, є вибухонебезпечні виробництва, а також виробництва, на яких використовуються ядерні або радіоактивні матеріали. Зрештою, деякі виробництва здатні заподіяти шкоду поза виробничим інтересам у зв'язку з використанням готової промислової продукції, її напівфабрикатів, а також експлуатацією збудованих будівель і споруд.

Поняття «безпека виробництва» охоплює певну групу суспільних відносин, для функціонування яких (організації, забезпечення) використовуються закони та інші нормативно-правові акти, що належать до різноманітних галузей права (трудового, природоохоронного, цивіль-

ного, господарського, адміністративного, кримінального тощо), а також технічні норми. У цій системі норми кримінального права охороняють безпеку виробництва від найбільш небезпечних посягань.

Науковці, які вважають об'єктом кримінально-правової охорони суспільні відносини, не обмежуються лише цим твердженням, а йдуть далі — аналізуючи зміст таких відносин та показуючи значення кожного з їх структурних елементів для встановлення кримінально-правової охорони. З цього приводу В. Глістин писав: «Поza зв'язком утворюючих структурних елементів не існує суспільного відношення в реальній дійсності»¹.

До структурних елементів суспільних відносин належать: предмети цих відносин, їх учасники та соціальний зв'язок між певними учасниками з приводу конкретного предмета².

Стосовно поставленого нами питання слід зауважити, що *відносини безпеки виробництва складаються з таких структурних елементів: безпеки у сфері виробництва як об'єктивного явища, що здатне задовольнити суспільні потреби; суб'єктів відносин, котрі виступають носіями соціального інтересу цієї потреби; встановленого в суспільстві взаємозв'язку для задоволення цієї потреби — як змісту суспільних відносин, що досліджуються*.

Основою такого явища, як безпека виробництва, виступають певного роду суспільно корисні процеси, спрямовані на створення матеріальних чи духовних благ. Ці процеси пов'язані з певною небезпекою як для осіб, котрі беруть у них участь, так і, в певних випадках, для інших членів суспільства — сторонніх виробництву осіб.

Говорячи про значущість кожного структурного елемента суспільного відношення для встановлення їх кримінально-правової охорони, треба підкреслити домінуючу роль його **предмета**. Залежно від особливостей предмета, усі суспільні відносини прийнято поділяти на матеріальні та нематеріальні. Тому сутність будь-якого суспільного відношення треба визначати з огляду на характеристику предмета. Предметом матеріальних суспільних відносин можуть бути гроші, речі, цінні папери тощо. В кримінальному праві зазначені матеріальні цінності треба розглядати тільки з позицій їхньої соціальної функції — як основи визначення відносин³. У свою чергу предметом нема-

¹ Глістин В. К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений). — Л., 1979. — С. 22.

² Див.: Тацій В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. — Х., 1988. — С. 16.

³ Див.: Глістин В. К. Вказ. праця. — Л., 1979. — С. 50.

теріальних суспільних відносин є соціальні, духовні блага чи цінності, включаючи ті чи інші соціальні інститути, а також діяльність людей, а на певному рівні ієрархії відношення — інше відношення¹. Цю позицію з певними уточненнями поділяє і В. Тацій². Одним з випадків встановлення охорони одного суспільного відношення для охорони інших суспільних відносин (з приводу забезпечення життя, здоров'я, власності, довкілля тощо) є відносини безпеки виробництва. Спеціальні правові норми, правила, які визначають належну поведінку учасників виробничого процесу і створюють умови його безпеки, є проявом суспільної потреби в безпечному виробництві. У встановленні суспільного відношення, предметом якого є інше суспільне відношення, знаходить свій розвиток охоронювальна функція кримінального права. Вочевидь, що норми, які містяться в розділі X Особливої частини КК, охороняють нематеріальні суспільні відносини, в основі яких лежить така соціальна цінність, як безпека (див. ст. 3 Конституції України).

Підґрунтям становлення нематеріальних суспільних відносин є певні соціальні інститути, які складаються в суспільстві у процесі виробництва. Спонуканням до їх формування є прагнення суспільства, його заінтересованість у створенні у виробничій сфері (яка є частиною всієї суспільної сфери) такого технічного і правового режиму, який забезпечував би охорону життя і здоров'я людей, майна, створював би на виробництві й у зв'язку з ним відчуття спокою, впевненості, стану соціальної, психічної й фізіологічної рівноваги. Що стосується кола осіб, які мають потребу в створенні такого режиму, то слід відзначити інтерес до нього багатьох суб'єктів, у тому числі й тих, що знаходяться поза межами виробництва, тому що шкода може бути заподіяна життю і здоров'ю значної кількості людей, які не мають безпосереднього відношення до цих виробничих процесів. Крім того, шкода може бути спричинена власності й довкіллю. Масштаби можливої шкоди можна уявити на прикладі наслідків аварії на Чорнобильській АЕС.

Таким чином, *предметом усіх відносин, що охороняються нормами розділу X Особливої частини КК, є безпека виробництва — певний вид соціальних інтересів (соціальних цінностей)*.

Поняття «безпека виробництва» можна поділити на складові частини — «безпека» та «виробництво». Під безпекою в широкому значенні цього слова розуміється стан, за якого не загрожує небезпека, є

¹ Див.: Глистин В. К. Вказ. праця. — С. 21.

² Див.: Тацій В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. — Х., 1988. — С. 42–44.

захист від небезпеки¹. Виробництво — це система історично визначених суспільних відносин, в якій і завдяки якій здійснюється виробнича взаємодія людини і природи². Однак люди не можуть створювати матеріальні блага, не об'єднуючись задля спільної діяльності та взаємного обміну своєю діяльністю. Щоб щось виробляти, люди вступають у певні зв'язки й відносини; і тільки в рамках цих суспільних зв'язків та відносин відбувається взаємодія людей з приводу задоволення суспільного інтересу. Тому виробництво розглядається як основна форма суспільного співробітництва людей³.

Залежно від інтенсивності можливого впливу на працівників небезпечних і шкідливих виробничих факторів роботи, що провадяться на виробництві, поділяються на звичайні, підвищено небезпечні й виключно небезпечні. Цей поділ здійснюється в розрахунок на справну роботу техніки та звичайні нормальні умови й організацію праці. Залежно від такого поділу законодавець установив у КК норми для охорони безпеки виробництва (ст. ст. 271–275).

Найбільш ризикованими роботами в зоні негативного впливу небезпечних і шкідливих виробничих факторів є виключно небезпечні роботи, під час виконання яких у загрозовому становищі можуть опинитися не тільки ті працівники, які безпосередньо зайняті у виробничому процесі, а й інші особи, які опинилися будь-яким чином у сфері такого виробництва. Крім того, шкода може бути заподіяна також майну і довкіллю. Це дає підстави стверджувати, що виключно небезпечними є не лише певні роботи, а й саме виробництво в цілому. Тому такі виробництва називають виключно небезпечними. Висновок з приводу того, чи є конкретне виробництво виключно небезпечним, походить з практики, яка враховує, що певного роду виробнича діяльність містить у собі велику вірогідність настання значних суспільно небезпечних наслідків для широкого кола суспільних інтересів. Причому причини цих наслідків знаходяться не тільки в межах поведінки людини, а й за її межами, оскільки вони зумовлені також характером діяльності. Такого роду діяльність має місце на виключно небезпечних виробництвах. Ознайомлення з літературою та періодичними виданнями приводить до висновку, що безпека далеко не всіх виключно небезпечних виробництв охороняється спеціальними нормами криміна-

¹ Див., напр.: Тихий В. П. Уголовная ответственность за нарушение правил безопасности обращения с общепасными предметами: Учеб. пособ. — К., 1989. — С. 5, 6.

² Див.: Дудченко Н. А. Общественное производство: структура и факторы развития. — К., 1991. — С. 21.

³ Див.: Философская энциклопедия. — М., 1967. — Т. 4. — С. 387.

льного закону. Із числа таких виробництв законодавець охороняє спеціальними нормами лише вибухонебезпечні та радіаційно небезпечні виробництва. Разом з тим вважаємо, що виключно небезпечними є також хімічно і біологічно небезпечні виробництва. Під час аварій на хімічно небезпечних виробництвах можуть статися масові ураження людей та довкілля сильнодіючими отруйними речовинами (СДОР). Великі запаси найбільш небезпечних СДОР — хлору та фосгену — зосереджені на підприємствах Івано-Франківської, Дніпропетровської та Донецької областей. У разі аварії на хімічно небезпечних виробництвах сумарна площа зони ураження в Україні може перевищити 1/6 частини території, де проживає понад 30 % усього населення країни¹. Набули міжнародного розголосу аварії на хімічних виробництвах у Мінамата (Японія), Лав-Каналі (США), Севезо (Італія), Бхопалі (Індія), на заводі фірми «Сандос» в Берні (Швейцарія)². Відомі також випадки значного неконтрольованого поширення вірусів та штамів мікроорганізмів унаслідок порушення правил біологічної безпеки. За даними міністерства надзвичайних ситуацій Російської Федерації, тільки протягом 1997 р. на виробництвах цієї країни сталися три аварії, що супроводжувалися викидом біологічно небезпечних речовин³. Не випадково й хімічна та біологічна зброя вважаються одними з найнебезпечніших для людства. Тому вважаємо, що кваліфікація випадків порушення на виробництві правил хімічної або біологічної безпеки за ст.ст. 271, 272 розділу X Особливої частини КК не відображає всього ступеня суспільної небезпеки таких порушень та інших наслідків, які очікують людей. Крім того, слід відзначити, що в проекті КК України 2001 р. норма для охорони безпеки таких виробництв була запропонована, але під час підготовки проекту до третього читання її було виключено. На нашу думку, було б усе-таки *доцільно доповнити КК статтю, яка б встановлювала кримінальну відповідальність за порушення на виробництві правил хімічної або біологічної безпеки*.

Слід відзначити, що підвищена ступінь небезпеки заподіяння шкоди ще не є самою шкодою, що впливає з тієї чи іншої підвищено небезпечної діяльності, інакше таку діяльність не можна було б визнати правомірною⁴. Як вважав О. Красавчиков, небезпека — це

¹ Див.: *Бортнічук П. М.* Стійкість роботи об'єктів у надзвичайних ситуаціях // *Безпека життєдіяльності*. — 2004. — № 10. — С. 35.

² Див.: *Тимошенко А. С.* Глобальная экологическая безопасность — международно-правовой аспект // *Сов. государство и право*. — 1989. — № 1. — С. 90.

³ www.mednet.com.

⁴ Див.: *Борисов В. И.* Уголовная ответственность за нарушение правил при производстве строительных работ. — Х., 1977. — С. 12.

об'єктивна можливість настання відповідних обставин, але не більше. Можливість і дійсність не тотожні, хоча остання передбачає існування першої. Для того щоб у випадках, що розглядаються, можливість була реалізована у дійсність, повинні мати місце певні факти заподіяння, поза якими відповідна небезпека залишається потенційною¹.

Наявність потенційної небезпеки, яку несе в собі процес виробничої діяльності, викликає в суспільства потребу у створенні безпечного стану, який би забезпечував нормальне функціонування підприємств, установ, організацій, спокій та благополуччя людей, захищеність майна та довкілля.

Суб'єктами відносин, спрямованих на забезпечення безпеки виробництва, слід визнати: державу, службових осіб виробництв — апарат управління, громадян — суб'єктів підприємницької діяльності, працівників виробництв, профспілки та інші об'єднання, що захищають інтереси працівників виробництв, сторонніх виробництву осіб, а також окремих громадян, які вступають у правовідносини з виробництвом. Учасником зазначених відносин виступає перш за все держава, однією з функцій якої є забезпечення безпеки в сфері виробництва. Цю функцію держава реалізує через систему своїх центральних владних органів та органів місцевого самоврядування. Іншими суб'єктами відносин є фізичні особи та їх соціальні об'єднання. До таких осіб належать передусім працівники відповідних підприємств, установ, організацій, які безпосередньо задіяні у виробничому процесі. Згідно з ч. 4 ст. 43 Конституції України кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці. Тому ці особи мають права та обов'язки стосовно участі в забезпеченні безпеки виробництва. Ключовою фігурою серед них є службові особи та громадяни — суб'єкти підприємницької діяльності, відповідальні за додержання правил безпеки. Профспілки, їхні органи, інші громадські об'єднання також є суб'єктами зазначених суспільних відносин, оскільки до їхніх функцій входить захист інтересів робітників у сфері безпеки виробництва. Крім того, окремі громадяни, що знаходяться на території виробництв або безпосередньо близько від них, а також ті, які мешкають у прилеглий місцевості, поряд з іншими суб'єктами перебувають у сфері виробництва, а тому зацікавлені в забезпеченні режиму виробничої безпеки.

Між суб'єктами відносин безпеки виробництва з приводу предмета цих відносин встановлюється і підтримується певна взаємодія, яку

¹ Див.: *Красавчиков О. А.* Возмещение вреда, причиненного источником повышенной опасности. — М., 1966. — С. 21.

прийнято називати *соціальним зв'язком*¹. Як структурний елемент суспільних відносин соціальний зв'язок здебільшого виступає у вигляді діяльності людей. Крім того, він може існувати й у вигляді позиції суб'єктів стосовно один одного — в формі правового чи соціального статусу громадян, у вигляді соціальних інститутів тощо². Що стосується взаємозв'язку між суб'єктами відносин безпеки виробництва, то він полягає у забезпеченні стану виробничої безпеки. Необхідність підтримання такого стану об'єктивно зумовлюється особливостями предмета відносин, що розглядаються. З урахуванням цих особливостей встановлюється зв'язок між суб'єктами відносин безпеки виробництва, який спрямовано на предмет зазначених суспільних відносин.

З огляду на масштаби можливої дії небезпечних та шкідливих виробничих факторів безпеку виробництва можна поділити на внутрішню та зовнішню. Спираючись на загальне визначення безпеки виробництва, його внутрішню безпеку можна визначити як стан, за якого нейтралізується можливість уражаючого впливу на людей, майно та довкілля небезпечних і шкідливих виробничих факторів на території даного виробництва (підприємства, цеху, дільниці). Тобто цей вид виробничої безпеки поширюється на осіб, які безпосередньо зайняті у виробничих процесах, що здійснюються на території певного виробництва. Така безпека охороняється нормами ст.ст. 271 та 272 КК.

Слід відзначити, що, з одного боку, не всі працівники підприємства можуть мати відношення до небезпечного виробництва, а з другого — не всі особи, які знаходяться на території небезпечного виробництва, беруть участь у здійсненні виробничого процесу. Для поділу безпеки виробництва на внутрішню та зовнішню ми використовуємо територіальний критерій, тобто безпеку на території небезпечного цеху, дільниці. Тому в забезпеченні цього виду виробничої безпеки зацікавлені не тільки працівники, які безпосередньо здійснюють виробничий процес, а й інші особи, які знаходяться на території небезпечного виробництва.

Отже, режим внутрішньої безпеки не поширюється на працівників підприємств, які не знаходяться на території небезпечних виробництв. Це дає підстави для отождолення поняття «внутрішня безпека виробництва» з поняттям «безпека праці», яке згідно з стандартами визначається як «стан умов праці, за якого виключений вплив на працюючих небезпечних і шкідливих виробничих факторів»³.

¹ Див.: Коржанский Н. И. Объект посягательства и квалификация преступлений. — Волгоград, 1976. — С. 13.

² Див.: Кудрявцев В. Н. Право и поведение. — М., 1978. — С. 59.

³ ГОСТ 12.0.002-80. Система стандартов безопасности труда. Термины и определения. — М., 1980. — С. 2.

Зовнішня безпека виробництва — це стан, за якого нейтралізується можливість уражаючого впливу на людей, майно та довкілля небезпечних і шкідливих виробничих факторів поза межами даного виробництва. Цей режим виробничої безпеки поширюється на робітників підприємства, які виконують свої трудові обов'язки поза територією небезпечного виробництва (цеху, дільниці), а також на інших осіб, що знаходяться на території даного підприємства, але поза межами території небезпечного виробництва.

Крім того, існує окрема категорія осіб, що знаходяться поза межами виробництва взагалі. Це, як вже зазначалося, мешканці прилеглих районів, працівники підприємств, установ, організацій, що розташовані в даній місцевості, водії та пасажирів транспорту, який рухається суміжними шляхами тощо. До цієї групи належать також особи, які використовують готову промислову продукцію, її напівфабрикати, а також експлуатують збудовані будівлі та споруди. Тому на захист таких осіб поширюється режим так званої зовнішньої безпеки виробництва.

З метою охорони відносин безпеки виробництва від порушень, що розривають в якійсь ланці взаємозв'язок, спрямований на підтримання даного суспільного відношення, встановлено різні заходи впливу: дисциплінарні, адміністративні, цивільно-правові та кримінально-правові. Останні передбачені за найбільш тяжкі випадки порушення виробничої безпеки і зосереджені в розділі X Особливої частини КК. Злочини, передбачені цим розділом, вчиняються шляхом порушення спеціальних правил безпеки на виробництві. Внаслідок такого порушення завжди розривається соціальний зв'язок, спрямований на забезпечення виробничої безпеки, створюється можливість реального заподіяння шкоди життю, здоров'ю працюючих, інших людей, власності, довкіллю та іншим соціальним цінностям.

Зазначене дозволяє стверджувати, що родовим об'єктом злочинів, відповідальність за які передбачена нормами розділу X Особливої частини КК, є суспільні відносини, що забезпечують безпеку виробництва.

Надійшла до редколегії 07.02.05